

Het literair motto: een raadsel dat om ontcijfering vraagt. Drie motto's in *Bidsprinkaan*, 'n ware storie (2005) van André P. Brink.¹

Inez Slagter en Ena Jansen

*A literary motto can encapsulate various meanings. Not only the quotation itself has significance, but also the source and the cited author thereof. A writer may borrow authority from the chosen author, but even express his or her admiration, indebtedness or kindness. Belonging to the zone between title and text, Jan Erik Antonsen considers the motto as a particularly suitable place for statements from the author. Klaus Beekman claims that the appeal to mottoes implicates a confirmation of a specific notion of literature. It is even possible to indicate in which literary scene or, in the terms of the French sociologist Pierre Bourdieu, in which "champ" an author evidently wants to participate. In this article three mottoes which André P. Brink selected for his novel *Bidsprinkaan* (2005) will be discussed in the light of these possibilities.*

1. Inleiding: het motto

Het motto is een fascinerend verschijnsel. De - op het eerste gezicht - raadselachtige citaten en soms onbekende auteurs van motto's vragen om ontcijfering of decodering van het geheim. Het bijzondere van motto's is de gelaagdheid van betekenissen. Niet alleen het motto zelf als autonome tekst heeft zeggingskracht, maar ook de oorspronkelijke context en de relatie met de nieuwe tekst zijn betekenisdragend. Daarnaast speelt de voorkeur voor een geciteerde auteur een belangrijke rol. Het is interessant om na te gaan in hoeverre de keuze voor de drie motto's en de geciteerde auteurs ervan in *Bidsprinkaan* iets duiden over de auteur André P. Brink. Alvorens deze motto's te onderzoeken, ga ik eerst in op de geschiedenis van het motto, vervolgens zeg ik iets over verschillende functies van het motto en de theorie van het literaire veld van Pierre Bourdieu.

De behoefte om teksten op een verholde of cryptische manier te coderen kent een lange geschiedenis. Het motto, ontstaan uit de Devies- of Impresakunst, werd in Europa op verschillende manieren toegepast. De *impresa* die vooral in het zestiende eeuwse Italië floreerde, bestaat uit de combinatie van afbeelding (*pictura*) en spreuk (motto). Kenmerkend is het strikt persoonlijke karakter: het gaat om het levensideaal van de persoon die de *impresa* voert. Het woord betekent in het Italiaans en Frans immers letterlijk: wat men van plan is te ondernemen.²

In tegenstelling tot het particuliere karakter van de *impresa*, illustreert het emblema dat in de zestiende en zeventiende eeuw furore maakte juist een algemene waarheid, een levenswijsheid. Het emblema (in het Latijn ingelegd mozaïekwerk) is een bijzondere vorm van beeldpoëzie die bestaat uit de driedelige eenheid van

opschrift (motto), prent (pictura) en kort verklarend onderschrift (subscriptio). Vaak is het motto een Latijnse spreuk die op een min of meer raadselachtige manier met de prent verbonden is. De bedoeling was dat de lezer of kijker de verborgen boodschap zou ontdekken en door te combineren en te redeneren een juist inzicht in het menselijke gedrag zou krijgen (Van Gorp, 1998: 134).

Sinds de achttiende eeuw heeft de algemene betekenis van het motto - een citaat boven (een deel van) een literaire tekst - ingang gevonden. Essays, romans en gedichten kregen vaak anderstalige citaten mee die op een of andere wijze met de inhoud in verband stonden. Het feit alleen al dat men de klassieken aanhaalde was een “Letter of Recommendation”. Aan het eind van de achttiende eeuw, begin negentiende eeuw werd het motto in meer specifieke betekenis gebruikt, namelijk als “argument”. Dit argument diende vaak ter aanduiding van een “kort begrip” in de vorm van een samenvattende titel van een hoofdstuk (Beekman, 1985-1986: 331). In tegenstelling tot de realisten en modernisten die hun verhaal een motto meegaven om het thema aan te duiden, gaat het motto in de postmodernistische literatuur vaak een eigen leven leiden (Korsten, 2002: 276).

1.2. Functies van het motto

In de tijd van de orale traditie in Europa bestond er tussen de dichter en zijn publiek eenheid van begrip. Met de komst van de moderne, geschreven roman kan, volgens Susan Sniader Lanser (1981: 108, 116), de eenheid van begrip tussen schrijver en lezer niet langer als vanzelfsprekend worden beschouwd. Ze meent dat door de informatie in de motto's een stem, een perspectief naar voren komt dat aan de lezer een beeld geeft van de identiteit van de auteur, zijn overtuigingen en attitudes, zijn intenties en doelen. Zo kunnen motto's worden ingezet om bijvoorbeeld de eruditie of kennis van talen van de auteur te tonen, informatie te ontsluiten over de identiteit van de auteur of de relatie aan te geven tussen deze tekst en de literaire traditie (1981: 124, 125). Het is duidelijk dat motto's een multifunctioneel karakter hebben, maar de vraag is hoe deze verschillende functies systematisch kunnen worden ingedeeld. In zijn *Text-Inseln. Studien zum Motto in der deutschen Literatur vom 17. bis 20. Jahrhundert* (1998: 22) beschrijft Jan Erik Antonsen zijn typologie van motto's die hij baseert op het communicatiemodel van Roman Jakobson. Uit deze typologie zal ik twee mottofuncties verder toelichten, namelijk de expressieve functie en de referentiële functie of, meer specifiek, de prefiguratieve functie.

Antonsen (1998: 66) beschouwt het motto met de expressieve functie als een persoonlijke mededelingssituatie die als “drempel” of grensgebied fungeert. Hier kan de auteur mededelingen doen die hij voor de lezer, vóór hij of zij met lezen begint, noodzakelijk acht. Deze expressieve functie ziet Antonsen als een auctoriale uitspraak en hij onderscheidt hierbij drie soorten, namelijk *commentaar op de titel*,

intentie van de auteur en *grondbeginsel van de tekst*, waarvan de laatste twee relevant zijn voor dit artikel. Motto's die fungeren als *intentie van de auteur* verstrekken enerzijds informatie over bijvoorbeeld zijn bedoelingen, zijn richtlijnen of het doel van de roman, anderzijds bevatten ze uitspraken die de auteur ervan verzekeren dat hij niet verkeerd wordt begrepen. Het citaat in het motto werkt als een soort zoeklicht dat zijn licht vooruitwerpt, zodat de lezer niet verdwaalt in de doolhof van betekenissen (1998: 79). Onder *grondbeginsel van de tekst* verstaat Antonsen feiten die essentieel zijn voor de tekst. Deze feiten kunnen niet alleen de auteur (devies) betreffen, maar ook veronderstellingen formuleren op literair, levensbeschouwelijk of wereldbeschouwelijk gebied. Volgens Antonsen is het motto als devies de meest directe manier om aan het begin van de tekst een auctoriale ofwel persoonlijke uitspraak van de auteur te plaatsen (Antonsen, 1998: 111).

Ten tweede de referentiële functie die, volgens Antonsen (1998: 164), bij het motto een specifieke vorm zal aannemen. De buitentalige werkelijkheid (de wereld) kan alleen duidelijk worden in het licht van de tekst die volgt. Kenmerkend voor het motto met de referentiële functie is het gebaar van vooruitwijzen. Volgens Antonsen is een dergelijke interne samenhang tussen het motto en de tekst te beschouwen als prefiguratief. Dat wil zeggen dat de inhoud of het thema van de roman kernachtig in het motto aanwezig is en anticipeert op de tekst. Daarnaast benadrukt Antonsen (1982: 17, 18) dat een motto als autoriteitscitaat kan worden ingezet om de geloofwaardigheid van de gebeurtenissen te verzekeren of een opvatting te bevestigen. Het motto werkt in beide gevallen slechts op grond van zijn bron, ofwel door de auteur of de zegsman van het citaat.

1.3. Pierre Bourdieu en het literaire veld

Volgens de Franse socioloog Pierre Bourdieu (1994: 281) bestaat de samenleving uit verschillende, elkaar overlappende velden, “champs”³, zoals de politiek, de wetenschap en de kunst. Hij beschouwt het literaire veld als een krachtenveld dat invloed uitoefent op allen die er deel van uitmaken, afhankelijk van de positie die ze er innemen. Dit geldt voor zowel de positie van een schrijver van successtukken als die van een avant-gardistische dichter. Tegelijkertijd is het ook een veld waar een concurrentiestrijd woedt om de bestending of verandering van dat krachtenveld. Deze positiebepaling of standpunten (zoals kunstwerken, manifesten en politieke daden) die volgens Bourdieu kunnen en moeten worden benaderd als een “systeem” van opposities, zijn niet het resultaat van een of andere vorm van objectieve harmonie, maar het product en de inzet van een permanent conflict. Met andere woorden: “[...] het beginsel waaraan dit systeem zijn ontstaan en zijn eenheid dankt is de strijd zelf (1994: 281)”.

In de visie van Klaus Beekman (1985/86: 330, 338) impliceert het beroep op motto's een poging tot bekrachtiging van een bepaalde literatuuropvatting. Evenals Pierre Bourdieu is hij van mening dat door motto's te gebruiken, respectievelijk op motto's in te gaan, men niet alleen aangeeft dat men bereid is een sociaal spel mee te spelen, maar ook dat men zo laat zien tot een specifiek "veld" te willen horen (1985/86: 330, 338). De vraag is in hoeverre de motto's en de geciteerde auteurs ervan in *Bidsprinkaan* iets prijsgeven over de auteur André P. Brink.

2. De motto's in *Bidsprinkaan* (2005)

Bidsprinkaan, een postmoderne historische roman, is de vertelling van het levensverhaal van Cupido Kakkerlak, de Khoikhoi-bekeerling die onder leiding van James Read⁴ zendeling is geworden. Cupido Kakkerlak werd omstreeks 1760 geboren en tegen 1801 kwam hij in Graaff-Reinet in aanraking met Read en J. van der Kemp⁵ van het Londense Zendingsgenootschap. Als een toegewijd bekeerling en een begaafd prediker werd hij uiteindelijk door Read voorgedragen om de leiding over te nemen van de zendingsplaats in Dithakong. Door de missie aan zijn lot overgelaten, predikte Cupido uiteindelijk tegen de rotsen en de bomen. Daarna is hij uit de geschiedenis verdwenen. (Visagie, 2005:2).

Met de particuliere geschiedenis van Cupido Kakkerlak brengt André P. Brink de problematiek van de koloniale geschiedenis van Zuid-Afrika onder de aandacht, met name de omgang met minderheden. Behalve belangrijke thema's als vrijheid/onvrijheid en identiteit accentueert Brink in *Bidsprinkaan* de rol van taal in onze samenleving. Verhalen hebben een bindende kracht en geven mensen houvast, geloof en geschiedenis. Hierna volgen de drie motto's die Brink plaatste in *Bidsprinkaan* van de auteurs John Barrow (1806), Don DeLillo (1984) en Philip Edge (1992).

The name of Hottentot will be forgotten or remembered only as that of a deceased person of little note.

(John Barrow – *Travels into the Interior of Southern Africa*. 1806.)

The nonbelievers need the believers. They are desperate to have someone to believe [...]. It is our task in the world to believe things no-one else takes seriously. To abandon such beliefs completely, the human race would die. This is why we are here. A tiny minority. To embody old beliefs. The devil, the angels, heaven, hell. If we did not pretend to believe these things, the world would collapse.

(Don DeLillo – *White Noise*. 1984.)

Erasmus prompts the question: Can a man choose to be mad?

But there is another, equally important question: Can a man choose not to be mad?

(Philip Edge – *A fool of his own wisdom*. 1992.)

Het eerste motto is ontleend aan John Barrows *Travels into the Interior of Southern Africa* (1806). Tijdens zijn verblijf in Zuid-Afrika ondernam de Engelse cartograaf Barrow (1764-1848) drie binnenlandse reizen. Volgens Siegfried Huigen (2004: 141-148) had het verslag over deze reizen in Zuid-Afrika sterke invloed op de representatie van Afrikaners gedurende de negentiende eeuw. Terwijl Barrow een relatief gunstig beeld schetst van de inheemse bevolking van Zuid-Afrika, beschrijft hij het Nederlandse kolonialisme en de Nederlandse kolonisten in Zuid-Afrika in de meest negatieve termen, door de nadruk te leggen op wreed gedrag. Evenals Barrow in het begin van de negentiende eeuw, brengt André P. Brink in deze tijd de problematiek van het Nederlandse kolonialisme en de omgang met gemarginaliseerden onder de aandacht.

In het motto, ontleend aan John Barrow, zijn verschillende functies werkzaam, zoals de expressieve functie en de referentiële functie. De expressieve functie kan gezien worden als een auctoriale uitspraak: door het citaat van Barrow, wordt de lezer ingeleid in de problematiek van de relatie van de blanke nieuwkomers tot de leefwijze van de Khoikhoi. Daarnaast is de referentiële functie van het motto in eerste instantie te beschouwen als een verwijzing naar de inhoud van de roman en, in het licht daarvan, als een verwijzing naar de geschiedenis van Zuid-Afrika, in het verleden en in het heden. Aangezien dit motto in essentie de geschiedenis van Cupido Kakkerlak weergeeft, kan deze referentiële functie worden gezien als prefiguratief. Dat Brink heeft gekozen voor de auteur John Barrow is belangrijke informatie. De naam Barrow kan niet alleen worden opgevat als een eerbetoon van Brink aan iemand die - hoewel in een andere tijd - aandacht had voor de koloniale problematiek en de gemarginaliseerden, maar ook als een uiting van verwantschap. Brink lijkt met deze keuze aan te geven dat hij blijkbaar wil behoren tot een groep auteurs met humane ideeën en een kritische houding ten opzichte van de samenleving.

In het tweede motto, een citaat ontleend aan Don DeLillo's roman *White Noise* (1984), wordt het belang onderstreept van geloven (zelfs als mensen doen alsof) én de mensen die dat geloof kunnen omschrijven. De auteur Don DeLillo heeft internationale bekendheid door zijn romans, toneelstukken en korte verhalen die krachtig ingaan op de politieke, historische en filosofische vraagstukken van deze tijd. Een belangrijk thema in zijn werk is "vrijheid van het individu in de samenleving". DeLillo kiest voor fictie vermengd met geschiedenis, omdat hij meent dat gebeurtenissen in de globale

wereld ons kleine, particuliere leven kunnen veranderen.⁶ Ook André P. Brink maakt in zijn romans gebruik van historische gebeurtenissen en stelt actuele politieke, historische en filosofische problemen aan de orde.

Andries Visagie (2005) noemt de omgang van Brink met de raakpunten tussen geschiedenis, godsdienst en de vertelling een fascinerend aspect van *Bidsprinkaan*. De vraag naar de rol van verhalen, waardoor godsdiensten en de geschiedenis worden vastgelegd, komt steeds naar voren in het werk van Brink. Visagie meent dat Brink in zijn laatste romans regelmatig de vertelling onderzoekt “as een van die belangrikste denkstrategieë tot ons beskikking om onself en die wêreld rondom ons te verstaan” (2005: 2). Hierbij verwijst Visagie naar Brinks *Waarom literatuur* (1984), waarin deze de roman aanduidt als iets van een religieuze ervaring, maar dan wel als een seculiere religie waar plaats is voor de gemarginaliseerde *ander*.⁷ Met het citaat van Don DeLillo, waarin zowel “geloven” als “pretenderen te geloven” centraal staat, geeft *Bidsprinkaan* op een tegenstrijdige manier erkenning aan het belang van religie. In een dialoog tussen Cupido Kakkerlak en de zendeling Read resoneert het motto als volgt:

“Maar dalk het die wêreld mal mense soos ons nodig. Wie weet, as die wêreld eendag gered word uit sy ellende, sal dit dalk wees omdat ons daar was.”

“Glo broer dit regtig?”

“Ja, ek glo dit.” Byna teësinning, en heelwat sagter, het ek bygevoeg: “Ek móét net glo, broeder Cupido. Want anders...” Ná ’n kort stilte het ek hervat: “Verstaan jy nie? Ek het jou nodig sodat ek kan glo.”⁸

Op indirecte wijze lijkt het motto Brinks literatuuroppvatting te vertolken over de rol van taal in onze samenleving en de spirituele roman, waarin plaats is voor de gemarginaliseerde *ander*. Daarnaast verwijst het motto niet alleen naar de inhoud van de roman, maar ook naar het Zuid-Afrika van toen en nu. Aangezien het motto opgevat kan worden als een voorafschaduw van hetgeen in de roman gaat gebeuren, is deze verwijzing te beschouwen als prefiguratief. Ten slotte lijkt het motto te fungeren als een autoriteitscitaat, waarin Brink niet alleen hommage betuigt aan Don DeLillo, maar ook uiting geeft aan verwantschap met diens ideeën. Hiermee lijkt Brink aan te duiden dat hij wil behoren tot een groep contemporaine, betrokken schrijvers die enerzijds het belang inzien van geloven en anderzijds politieke, historische en filosofische vraagstukken van deze tijd in hun werk krachtig op de voorgrond plaatsen.

Het derde motto is een citaat van Philip Edge, dat werd ontleend aan een bron met de titel *A fool of his own wisdom* (1992). Dit citaat met de paradoxale vraag of een mens ervoor kan kiezen gek te zijn of niet gek, lijkt een verwijzing naar de vraag of de mens vrijheid van keuze heeft. Meestal wordt bij een motto de naam van de auteur en de bron vermeld. Deze informatie biedt houvast bij het achterhalen van de oorspronkelijke

tekst. De vraag rijst echter of hier wel sprake is van een bestaand literair werk en een bestaande auteur. De vele zoektochten naar de oorspronkelijke bron en de auteur van het citaat, met verschillende zoekmachines, zoals “Google”, “Picarta” en “Metasearch” leveren geen resultaten op. Ook verschillende recensenten noemen dit motto niet. Het is bovendien opmerkelijk dat bijvoorbeeld Annemarié van Niekerk (2007) in *Trouw*, Theo Hakkert (2007) in *de Stentor* en Eben Venter (2005) in *Rapport* de motto’s helemaal niet behandelen. Alleen Andries Visagie gaat bij het bespreken van *Bidsprinkaan* in op het motto van Don DeLillo.

Uiteindelijk kreeg ik een sterk vermoeden dat “Philip Edge” een pseudoniem van André P. Brink zou kunnen zijn. “Brink” en “edge” zijn namelijk in het Engels synoniemen. In het Engels heeft “brink” de betekenis van steile rand, en “edge” heeft de betekenis van snede, grens. De naam “Philip” zou kunnen verwijzen naar de tweede naam van Brink: Philippus. Het is mogelijk dat “Philip Edge” hier als pseudoniem is gebruikt en dat Brink hier een spel speelt met de conventie van het motto door zelf een motto te bedenken, en dit motto te voorzien van de fictieve auteursnaam Philip Edge. Treffend is dat de naam “Edge” voorkomt in het grensgebied tussen titel en tekst. Enerzijds zou het motto van Philip Edge een ironische verwijzing kunnen zijn naar André P. Brink zelf, anderzijds komt naar voren de paradoxale vraagstelling van Erasmus over wijsheid en dwaasheid. Hiermee lijkt Brink zijn schatplichtigheid te betuigen aan Erasmus.

De naam Erasmus en de paradoxale vraag over wijsheid en dwaasheid kunnen verwijzen naar zijn *Lof der Zotheid* (2000), waarin hij de spot drijft met wijsheid en dwaasheid en verwijst naar Prediker en Jeremia uit de Bijbel. Erasmus citeert Jeremia die zegt: “Iedere man wordt zot door zijn eigen wijsheid”. Daarnaast herinnert hij aan een Grieks spreekwoord dat zegt: “*een zotte man zegt vaak iets dat helemaal niet gek is, [...]*”. Omdat hier sprake is van een zinspeling op ander teksten, lijkt het de moeite waard om te kijken naar de intertekstuele relatie tussen Erasmus en André P. Brink.

Desiderius Erasmus⁹ (1469-1536) was een veelzijdig, vernieuwend schrijver en denker. Zijn leer kan het beste worden omschreven als christelijke filosofie, een rationalistische opvatting van het christendom, waarin individuele vrijheid van de mens belangrijker wordt geacht dan de navolging van dogmatische leerstukken. Het belangrijkste werk van Erasmus *Lof der Zotheid*, *Laus stultitiae* ofwel *Moriae encomium* (1509-1511), is een satire en tegelijkertijd een aanklacht tegen de maatschappelijke en vooral kerkelijke misstanden uit zijn tijd. Hieruit blijkt dat zowel Erasmus als André P. Brink pleiten voor individuele vrijheid van de mens en dat beiden zich kritisch opstellen ten opzichte van maatschappelijke misstanden. De ideeën van Erasmus over dwaasheid en individuele vrijheid lijken in *Bidsprinkaan* te resoneren.

Dit illustreert de volgende gedachte van de verteller, de Engelse zending James Read (over de “gekke” van Kupidō Kakkerlak):

Ek het altyd gedink hy is effens mal in sy kop. Maar as dit dan malligheid was, dan was dit ’n bekoorlike en uitdagende vorm van waansin, wat my die hele tyd gedwing het om die gronde van my eie manier van dink en oordeel te heroorweeg.¹⁰

Hierin komt niet alleen naar voren de idee dat de mens “dwaasheid” nodig heeft om over zichzelf na te kunnen denken, maar ook dat hij de ander nodig heeft.

In eerste instantie vervult het motto een raadselachtige functie die de lezer prikkelt tot nadenken. Het zou kunnen zijn dat dit motto te beschouwen is als de meest directe auctoriale uitspraak van Brink, omdat de thema’s “individuele vrijheid” en “vrijheid van denken” niet alleen terugkomen in de gedachten van de verteller, in de woorden van de personages en in de loop van de gebeurtenissen van de roman, maar ook in andere romans van Brink. Zo is dit motto op te vatten als een devies, een persoonlijke richtlijn van Brink. Daarnaast is de referentiële functie actief, omdat het motto niet alleen verwijst naar de inhoud van de roman, maar vanuit dit perspectief ook naar Zuid-Afrika, vroeger en nu. Aangezien in het motto de kern aanwezig is die later in de roman wordt uitgewerkt, is deze referentiële functie te zien als prefiguratief. Kijkend naar de afloop van het verhaal, blijft de vraag open of Kupidō wel in vrijheid kon kiezen, en niet gedoemd was te verdwijnen. In ieder geval heeft hij keuzes gemaakt.

3. Besluit

Een literair motto is niet alleen een mooie gedachte of een “Letter of Recommendation”. Voor een auteur is het motto, behorend tot het grensgebied tussen titel en tekst, bij uitstek geschikt om op verholde wijze de lezer te informeren over het thema en de inhoud van zijn roman of zich uit te spreken over zijn opvattingen op literair, wereldbeschouwelijk of levensbeschouwelijk gebied. Voor de interpretatie is niet alleen het citaat belangrijk, maar meer nog de bron en de geciteerde auteur ervan. De vraag is in hoeverre motto’s en de voorkeur voor de auteurs ervan in *Bidsprinkaan* iets kunnen duiden over de auteur André P. Brink.

De drie motto’s met citaten van John Barrow, Don DeLillo en Erasmus (via Edge, alias Brink) zijn strategische middelen, met andere woorden beweringen waarmee Brink zijn literatuuropvatting kracht bijzet. Deze motto’s kunnen worden opgevat als auctoriale uitspraken van Brink, omdat hij op indirecte wijze de thema’s als identiteit en zelfrealisatie, de noodzaak van geloven en de individuele vrijheid van de mens in de samenleving op de voorgrond plaatst. Daarnaast maakt Brink zijn bedoelingen en

richtlijnen kenbaar, zoals zijn literatuuropvatting over het onder de aandacht brengen van sociaal-politieke problemen in de samenleving, de roman als spirituele ervaring, waarin de gemarginaliseerde *ander* centraal staat en de rol van taal met mythen en verhalen die de mens inzicht geven in zijn bestaan. Verder verwijzen de drie motto's niet alleen naar de inhoud van de roman, maar vanuit dat perspectief ook naar de geschiedenis van Zuid-Afrika, zowel in het verleden als in het heden. Tussen de drie motto's en de roman is een hechte structuur, omdat de thema's of de inhoud van de roman beknopt in de motto's aanwezig zijn en anticiperen op de tekst.

Tot slot het belang van de geciteerde auteurs. De voorkeur van Brink voor de achttiende-eeuwse Brit John Barrow, de Nederlander Erasmus (1469-1536) via hemzelf en de contemporaine Amerikaan Don DeLillo is te zien als een poging om zijn literaturopvatting, wereldbeschouwing en/of levensbeschouwing te bevestigen. Immers, Brink pleit niet alleen voor de roman als spirituele ervaring, voor het belang van taal in de samenleving en het opkomen voor de gemarginaliseerde *ander*, maar ook voor betrokken schrijvers die actuele maatschappelijke problemen onder de aandacht brengen en ethische vragen stellen. Met deze drie auteurs lijkt Brink aan te geven dat hij niet alleen staat met zijn opvattingen, maar dat hij in een traditie wil staan van schrijvers die opkomen voor menswaardigheid en die politieke, historische en filosofische vraagstukken aan de orde stellen. Anders gezegd: kennelijk wil André P. Brink behoren tot een groep Europese en Amerikaanse, meer specifiek, geëngageerde auteurs met verwante ideeën uit verschillende perioden van de geschiedenis. Uiteindelijk positioneert hij dit boek ook, door middel van Philip Edge, in de "traditie" van zijn eigen oeuvre.

*Vrije Universiteit en Universiteit van Amsterdam
Navorsingsgenoot Universiteit van Johannesburg*

Bibliografie

- Antonsen, Jan Erik.** 1998. *Text-Inseln. Studien zum Motto in der deutschen Literatur vom 17. bis 20. Jahrhundert.* Würzburg: Königshausen und Neumann.
- Beekman, K.** 1985-1986. "Het motto in de moderne Nederlandse literatuur". In: *Spektator: tijdschrift voor Neerlandistiek*, 15. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Brink, André P.** 2005a. *Bidsprinkaan, 'n ware storie.* Kaapstad Pretoria: Human & Rousseau.
- Brink, André.** 2005b. *De Bidsprinkhaan, een waar verhaal.* Vert. Rob van der Veer, Amsterdam: Meulenhoff.

- Bourdieu, Pierre.** 1994. *De regels van de kunst. Wording en structuur in het literaire veld.* Vert. Rokus Hofstede. Amsterdam: Van Gennep.
- De Kock, W.J. (red).** 1968. *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek deel I.* Kaapstad: Nasionale Boekhandel Beperk.
- DeLillo, Don.** 1986. *White noise.* New York: Penguin Books.
- Erasmus, Desiderius.** 2000. *Lof der Zotheid.* Nijmegen: Sun.
- Erasmus, Desiderius.** <http://s2.ned.univie.ac.at/NoN/Landeskunde/nl/h4/tekst4-25.htm>, bekeken op 15 november 2007.
- Hakkert, Theo.** 2007. De wil om te begrijpen als drijfkracht. In: *de Stentor* 11 Januari.
- Heijne, Bas.** 1998 Een baseball van levensbelang. Gesprek met de Amerikaanse schrijver Don DeLillo. In: *NRC Handelsblad*, 29 mei. <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Delillo/inhoud.html>, bekeken op 15 november 2007.
- Huigen, Siegfried.** 2004. Een “zwarte Legende” over het Nederlandse kolonialisme in de Travels (1801-1804) van John Barrow. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 11 (2), pp. 141-148.
- Korsten, W.F.** 2002. *Lessen in literatuur.* Nijmegen: Vantilt.
- Lanser, Susan Sniader.** 1981. *The Narrative Act. Point of view in Prose Fiction.* New Jersey: Princeton University Press.
- Niekerk, Annemarié van.** 2007 Bekeerd, beschaafd - en ongelukkig. André Brink geeft gekoloniseerde Zuid-Afrikanen een stem. In: *Trouw*, 13 januari.
- Van Gorp, H. e.a.** 1998. *Lexicon van literaire termen.* Groningen/Deurne België: Nijhoff/Wolters Plantijn.
- Venter, Eben.** 2005 Brink struikel met gedrae skrywerstem. *Rapport*, 31 juli.
- Visagie, Andries.** 2005. Bidsprinkaan een van André P. Brink se beste romans in jare. *LitNet*. 13 juli. <http://www.oulitnet.co.za/seminaar/bidsprinkaan.asp>, bekeken op 15 november 2007.
- Wikipedia: Theodorus van der Kemp.** http://nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_Theodorus_van_der_Kemp, bekeken op 15 november 2007.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie van Inez Slagter: “*How can we know the dancer from the dance*”. *Motto's, André P. Brink en het literaire 'veld' (2007)*, geschreven onder leiding van prof. dr. Ena Jansen, voor Nederlandse taal en Cultuur aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.
2. Impresa: It.: imprendere; Fr.: entreprendre.
3. Het begrip 'champs' kan zowel als veld, slagveld of markt worden opgevat.
4. James Read (1777-1852), een Engelsman, was een zendeling van het Londens Zendinggenootschap (L.S.G.) die in het gevolg van de Nederlandse zendeling J. van der Kemp naar Zuid-Afrika kwam en

- zich bijzonder positief opstelde ten opzichte van de Xhosa en Khoikhoi. Voor een profiel van Read, zie De Kock (1968: 666-668).
5. Johannes Theodorus van der Kemp (Rotterdam 1747- Zuid-Afrika 1811) was een Nederlandse militaire arts en zendeling. Hij was de initiatiefnemer van het Nederlandsch Zending Genootschap. Hij studeerde theologie in Schotland. In 1798 vertrok hij als zendeling voor de London Missionary naar Zuid-Afrika waar hij werkte onder de Xhosai en Khoikhoi. Vgl.: http://nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_Theodorus_van_der_Kemp, bekeken op 15 november 2007.
  6. Zie Heijne (1998).
  7. De gemarginaliseerde *ander*, vooral de inheemse bevolking, slaven en vrouwen.
  8. Brink (2005a: 142). Nederlandse vertaling, Rob van der Veer (Brink 2005b: 162): “Maar wellicht heeft de wereld dat soort mensen nodig. Wie weet wordt de wereld op een dag uit haar ellende gered omdat wij er waren.” “Geloof u dat echt?” “Ja, dat geloof ik echt.” Bijna met tegenzin en heel wat zachter voegde ik daaraan toe: “Ik moet wel, broeder Cupido. Want anders...” Na een korte stilte ging ik verder: “Begrijp je het niet? Ik heb jou nodig om te kunnen geloven.”
  9. Vgl.: <http://www.ned.univie.ac.at/non/Landeskunde/nl/h4/tekst4-25.htm>, bekeken op 15 november 2007 en http://www.degrootstenederlander.pi.net/biografie_persoon8.php?id=47, bekeken op 15 november 2007.
  10. Brink (2005a: 105). Nederlandse vertaling, Rob van der Veer (Brink 2005b: 119): “Ik vond hem altijd een beetje gek. Maar als het inderdaad om gekte ging, dan was het een innemende en prikkelende vorm van waanzin die mij voortdurend dwong de grondslagen van mijn eigen manier van denken en oordelen te herevalueren.”